

Od petstotih farovžev do oseminsedemdesetih odstotkov

IGOR GRDINA

Slovenska ljudska stranka, ki je bila pred prvo svetovno vojno in po njej steber političnega katolicizma na naših tleh, je vse od svojega osnovanja dalje pomenila mnogo več kot združenje sorodno mislečih ljudi. Predstavljala je pravcato gibanje. To ni nič čudnega, saj je njena organizacijska mašinerija slonela na mreži cerkvenih ustanov, predvsem župnij, dekanij in ljubljanskega (knezo)škofijskega ordinariata. Potem ko je Anton Mahnič v času kaiserministra Taaffeja uspel izvesti ideološko »ločitev duhov« v slovenskem javnem življenju, je bilo samo vprašanje časa, kdaj bodo njegovi pristaši politizirali »petsto farovžev« (o njih je pozneje zlasti zajedljivo govoril Ivan Cankar¹), na katerih je pri nas slonela vernost. Ob prihodu Jakoba Missie na ljubljanski knezoškofijski sedež je cerkvena oblast na Kranjskem opustila liberalno-katoliško in slogaško narodnjaško usmeritev, ki jo je posebej Janez Zlatoust Pogačar. Podprla je mahničevce. Na Štajerskem, Koroškem in v Avstrijsko-Ilirskem Primorju episkopat ni tako neposredno posegal v politiko. Osrednja slovenska dežela je tudi širše v Cislajtaniji postala znana kot »klerikalna« provinca: knezoškofa Jegliča je zaradi preveč bojovitega nastopanja njegovih duhovnikov zunaj cerkve v začetku 20. stoletja pokaral celo sam cesar Franc Jožef,² ki je bil kot poslednji monarh »stare šole« sicer globoko vdan papeškemu Rimu.

V Missievem in Jegličevem času je v katoliškem političnem taboru na Kranjskem povsem prevladala eliminacionistična struja, ki razen svojih pristašev ni videla drugih Slovencev. Njen najsposobnejši propagandist Janez Evangelist Krek je domačim liberalcem na Limbarski gori celo zagrozil, da pojde nadnje z nožem.³ Hotel jih je torej ne samo simbolno, temveč tudi fizično odstraniti iz narodovega občestva. To je bila logična posledica miselnosti, ki jo je oznanjal naj-

¹ I. Cankar, *Zbrano delo XXV*, Ljubljana, 1976, str. 53.

² Prim. I. Grdina, *Od rodoljuba z dežele do meščana*, Ljubljana, 1999, str. 153.

³ I. Hribar, *Moji spomini I*, Ljubljana, 1983, str. 396. Grožnje s hladnim orožjem so si slovenski liberalci dobro zapomnili; Hribar celo namiguje na to, da je *Narodov* faktotum Miroslav Malovrh prav zaradi njih s posebnim sladostrastjem napadal Kreka v času razvpite »afere Theimer«.

kasneje od leta 1892 dalje. Tedaj je namreč bojevito vzkliknil: »[Č]e hočeš vedeti, je li kdo dober Slovenec, ga vprašaj predvsem, je li dober katoličan!«⁴ Krekov pristaš Janez Kalan – kot najvnetejši borec proti alkoholu na Kranjskem je bil znan pod posmehljivim vzdevkom »Wasser-Kalan« – je šel še korak dlje: ko mu je nesebično narodnjaški trnovski župnik Ivan Vrhovnik (sicer »oče« Družbe sv. Cirila in Metoda) rekel, da bodo stari liberalnokatoliški svečeniki tako ali tako kmalu izginili po naravni poti, je lakonično, a povsem nekrščansko odvrnil: »Bog daj!«⁵ Domači liberalci, ki so imeli bodisi predpotopne bodisi povsem ignorantske predstave o socialni pravičnosti,⁶ svojim neizprosnim tekmeccem seveda niso ostajali dolžni. V času veljavnosti »zastopstva interesov« (kurialni sistem) so lahko na spolzkem parlamentarnem parketu z mešetarjenjem nadoknadili pomanjkanje širše volilne baze. Kersnik in Tavčar sta se v devetdesetih letih hitro sporazumela z nemškimi aristokrati in osnovala nadnacionalno liberalno koalicijsko večino v kranjski deželni zbornici, ki jo je podprla tudi dunajska vlada (prek deželnega predsednika Victorja barona Heina). »Visoški gospod« je tedaj postavljajško zagotavljal, da bodo »klerikalci« deležni posta, ki bo trajal nekoliko dlje kot štirideset dni.⁷ Svojim pristašem je obljubljal groš, medtem ko bodo nasprotniki še ob »knof«! Toda liberalci nikakor niso bili kos kot presta zvitemu voditelju katoliškega tabora Ivanu Šušteršiču, ki jih je s hrupnim zavzemanjem za splošno volilno pravico in nepopustljivo obstrukcijo v kranjski deželni zbornici na eni ter s spretnim »lobiranjem« pri odločujočih faktorjih monarhije na drugi stani pritisnil ob zid.⁸ Demokracija je tedaj postala sinonim za demagogijo. Ušesom lahkoverne javnosti so bili namenjeni »revolucionarni« vzkliki »Abzug Hein!«, državni oblasti pa zagotovila o umiritvi viharčnih razmer – katoliki so tedaj govorili celo o »kmečkem puntu« v vojvodini Kranjski! –, če se v osrednji slovenski deželi vzpostavi »nova shema«. Dunaj je prisluhnil Šušteršiču; Hein je bil odpoklican, zamenjal pa ga je (domnevni nezakonski sin nadvojvode Rainerja) Theodor baron Schwarz. Deželno glavarstvo je dobil v roke »fanatik oportunitizma« Fran pl. Šuklje, ki pa se je izkazal za »prehodno rešitev«. Pod njim je dejansko vladal

⁴ J. Pogačnik (ur.), *Slovenska misel*, Ljubljana, 1987, str. 67.

⁵ F. S. Finžgar, *Zbrano delo XII*, Ljubljana, 1992, str. 412.

⁶ Simptomatična je bila trditev v liberalnem *Slovenskem narodu*, da si naprednjaki socialnega programa še nekaj let po ustanovitvi lastne stranke niso uspeli sestaviti. Prim. F. Erjavec, *Zgodovina katoliškega gibanja na Slovenskem*, Ljubljana, 1928, str. 63.

⁷ Prim. F. Erjavec, n. d., str. 64.

⁸ Krek je nekoč rekel Finžgarju: »Največja spretnost Šušteršičeva je v tem, da nanatko preračuna, kako [lumparijo] mora napraviti vladi, da bo kasneje za stranko žel.« To je bila povsem točna ugotovitev. Gl. F. S. Finžgar, n. d., str. 268.

energični odbornik Evgen Lampe, ki je Slovence s svojimi velikopoteznimi gospodarskimi načrti skušal narediti za materialno bogat narod, s čimer bi postali odporni proti potujčevanju.⁹ Nazadnje je tudi na glavarskem »stražarskem mestu« prišlo do zamenjave: v začetku leta 1912 je vodenje deželne samouprave na Kranjskem prevzel Šušteršič, ki je svoje iz dneva v dan bolj nemočne nasprotnike z železno pestjo trl v sončni prah. Deželni predsednik Schwarz je postal njegova podaljšana roka. Toda pozneje se je izkazalo, da je bil Šušteršič zgolj strojevodja, ne pa tudi lokomotiva slovenskega katoliškega gibanja: ko je sredi viher prve svetovne vojne proti njemu nastopil ljubljanski knezoškof Jeglič, se je znašel najprej na stranskem tiru, nato pa tudi na smetišču zgodovine. Ob rojstvu Jugoslavije se je leta 1918 zaradi groženj svoji osebni varnosti zatekel na Dunaj in postal eden prvih slovenskih političnih beguncev.

Šušteršičeva stranka je bila vse do srede prve svetovne vojne pravzaprav politično gibanje. »Nekronanemu vojvodi kranjskemu« je celo uspela njena razširitev na ves slovenski prostor, vendar je pri tem šlo bolj za koalicijsko fronto kot pa za zares enotno organizacijo (zlasti goriška SLS je hodila svoja pota,¹⁰ vendar tudi Korošci niso bili kdovekako zadovoljni s »centralo« v Ljubljani). Okostje tega konglomerata političnih grupacij in društev so bili duhovniki, ki so imeli na podeželju skoraj vse niti javnega življenja v svojih rokah. Po prelomu s Krekom in kranjskim »vladiko« Jegličem je Šušteršič poskušal ustanoviti pravo politično stranko (Slovenska kmečka stranka, Slovenska ljudska stranka za mesta, trge in industrijske kraje, Narodna ljudska stranka) – nazadnje je celo nastopil proti klerikalizmu (v letih 1922 in 1923) –, vendar mu je manever grdo spodletel. Kariero je sklenil kot nepomemben advokat. Bil je ozloglašen kot naš »poslednji Avstrijec«, za povrh pa so govorice, ki so jih »orkestrirali« njegovi nasprotniki, neprikrito namigovala na to, da boluje za moralno stigmatizirano boleznijo – progresivno paralizo ...

Anton Korošec se je po Šušteršičevem zatonu razmeroma hitro uspel uveljaviti kot novi voditelj slovenskega katoliškega tabora. Znal je ohraniti vse prednosti, ki mu jih je dajala povezanost politične in cerkvene mreže. V boju z izjemno učinkovitimi in delavnimi, vendar maloštevilnimi »šušteršičevci« se je med pristaši krekovske linije v (Vse)Slovenski ljudski stranki izoblikovala skupina miselno pobudnih intelektualcev, ki so se zavedali tektonskih mentalnih in

⁹ Prim. M. Škerbec, *Pregled novodobnega slovenskega katoliškega gibanja II*, Cleveland, 1957, str. 79.

¹⁰ Na Goriškem so slovenski katoliki zagrešili podobno »nacionalno izdajo« kakor kranjski »naprednjaki«, saj so se v deželni zbornici povezali z italijanskimi liberalci Luigija Pajerja.

civilizacijskih premikov v velikem svetu. Sprva so bili celo odločni republikanci in odprti do dokaj radikalnih socialnih zamisli. Na njihovem čelu je bil Izidor Cankar, v katerem je knezoškof Jeglič videl prihodnjega političnega voditelja slovenskih katolikov.¹¹

Na volitvah v jugoslovansko konstituanto leta 1920 je SLS zabeležila precej slab rezultat: absolutna večina se je spremenila v zgolj relativno (le 36,1 % oddanih glasov v Sloveniji). To je bila deloma posledica spremenjenega »referenčnega okvira«, vendar pri analizi-ranju neuspeha prav tako ne gre spregledati izpričane neuspešnosti strankine organizacije. Slednja zagotovo ni bila samo posledica notranjih pretresov. Za dokazovanje politične nesposobnosti katolikov je stvarnost nudila obilo ilustrativnega gradiva. Dejansko je prav SLS izgubila boj za Koroško, saj je imela prek predsednika ljubljanske vlade Janka Brejca v predplebiscitnem boju za duše in srca glasovalcev na jugoslovanski strani glavno besedo. Deželo na severni strani Karavank so katoliki pač šteli za svoj fevd. Ironija usode je, da je Jugoslaviji poleg občine Jezersko pripadel samo tisti (skrajno jugovzhodni) del Koroške, ki sta ga z vojaško zasedbo leta 1918 rešila dva liberalca (Malgaj in Maister)!

Ne glede na to, da so bili med prvo svetovno vojno tudi slovenski katoliki pretežno veliki politični *Jugoslovani*, je nova Kraljevina SHS nosila pečat, ki so ji ga vtisnili liberalci. (V)SLS se je dolgo časa predajala utvari, da bo habsburška dinastija nazadnje – po gori grozozanskih neumnosti, ki jih je zagrešila – le ravnala pametno in sama izvedla prevrat oz. tvegala drzen skok v modernizacijo. To bi na slovanskem jugu monarhije pomenilo ustanovitev nove državne enote. Ker je imel cesar Karel za »revolucijo od zgoraj« (ki mu jo je svetoval celo Ivan Šušteršič) premalo moči, se je Jugoslavija lahko oblikovala samo okoli prestola srbskih Karadorđevićev (ki so bili sorodstveno povezani s črnogorsko dinastijo Petrović Njegoš).¹² Slovenski liberalci, ki so se leta 1918 združili v Jugoslovansko demokratsko stranko, so se takšne rešitve razveselili, saj so se kot politična manjšina lahko naslonili na večinske »laične« stranke v drugih delih večkonfesionalne (večinsko pravoslavne) države. Naši katoliki so se lahko povezovali samo na (kon)federalistični osnovi. Toda v tistem času se je zdelo, da sta centralizem in trdnost režima sinonima – in večina srbskih strank je odločno zagovarjala kolikor mogoče čvrsto »koncentracijo«. Jugoslavija, kakršna je bila leta 1920 – kot nekakšen »work in progress« –,

¹¹ M. Škerbec, n. d., str. 45.

¹² »Republikanska« rešitev jugoslovanskega voza je bila nerealna zaradi izredno nasilnega italijanskega iredentizma. Mnogi Slovenci, Hrvati in Srbi razpadle habsburške monarhije so se bili prav zaradi pritiskov in groženj z zahoda pripravljene praktično brez slehernih pogojev oz. garancij združiti s kraljevino Karadorđevićev.

je izgledala mnogo bližja liberalnim predstavam o *zaželeni deželi* kakor onim, ki so jih gojili v SLS. Poleg tega so naši »naprednjaki« že pred sarajevskim atentatom simpatizirali s Srbijo (čeprav do Avstrije s tem večinoma niso bili nelojalni!), medtem ko so se katoliki še v drugi balkanski vojni zelo navduševali nad Bolgari (zlasti Janez Evangelist Krek). Jugoslavija se je v prvi vrsti doživljala kot utelešenje sna slovenskih liberalcev, zato njihov uspeh na volitvah 28. novembra 1920 ni presenetljiv. Agraristična Samostojna kmetijska stranka »velikolaškega mesarja« Ivana Puclja je v svoje anale celo lahko vpisala pravi triumf. Resda nova politična grupacija ni bila odkrito liberalna, vendar pa se je mogla pohvaliti vsaj s »protiklerikalnim« podtonom (zaradi tega je dobila nekaj izdatnih injekcij vitamina D/enar/ od proslulih demokratskih »baronov«, zlasti od Gregorja Žerjava).

Sprejetje vidovdanske ustave leta 1921 je pomenilo popolno zmago slavje liberalnega koncepta Jugoslavije, vendar pa hkrati tudi propad »naprednjaške« politike. Vsesplošno nezadovoljstvo se je zdaj usmerilo proti demokratu, ki so bili vodilna stranka državne »koncentracije«. Tako je bil volilni uspeh Koroščeve Slovenske ljudske stranke na naslednjih volitvah leta 1923 svojevrstna artikulacija kritike obstoječih razmer, ki jih je bilo zaradi poveljne krize in permanentne nestabilnosti na stari celini pravzaprav nemogoče na hitro »normalizirati«. Zagotovo pa ne gre prezreti niti notranjih razlogov za »comeback« katoliškega tabora: to so bila zlata leta ljudi *novega mišljenja* (Izidor Cankar, Andrej Gosar, krščanskosocialni levičarji), ki so imeli veliko oporo v »gospodu prelatu« Andreju Kalanu. Celo tradicionalističnega filozofa Aleša Ušeničnika je spremenjeno »miselno podnebje« napotilo k iskanju zelo nekonvencionalnih rešitev: spogledoval se je z marksistično teorijo vrednosti in zagovarjal zadržanost pri moral(istič)nem ocenjevanju umetnosti (vsaj deloma je pristajal na njeno avtonomnost).¹³ Korošec, ki je kot izvrsten politični taktik hitro zaznal, kam piha »veter v višavah«, se je kljub vsem turbulencam obdržal na čelu stranke, medtem ko je slava drugih njenih prvakov skopnela kot sneg na pomladanskem soncu (presenetljivo nagel je bil konec kariere »koroškega Kranjca« Janka Brejca).

Volilna zmaga leta 1923 je SLS spet postavila za nesporno glasnico naroda: njen avtonomistični program je postal zvezda vodnica naše politike v prvem desetletju kraljevske Jugoslavije. V razmerju do njega so se razvidevale tudi pozicije vseh drugih političnih grupacij. SLS je tedaj delovala kot množično gibanje, izbirala aktualne teme ter dajala ton in narekovala tempo dnevne politike. Na Slovenskem se je vse vrtelo okoli nje.

¹³ Prim. I. Grdina, *Vladarji, lakaji, bohemi*, Ljubljana, 2001, str. 199 in dalje.

Korošec je sprva poskušal voditi načelno politiko: sodeloval je v »koncentracijskih« vladah Stojana M. Protića in Milenka R. Vesnića ter v protiradikalnem koalicijskem kabinetu Ljubomirja M. Davidovića. Slednji je imel leta 1924 lepe možnosti, da se za dalj časa obdrži kot promotor sporazuma med federalisti in zmernimi srbskimi *Jugoslavnani*. Davidovićeve »stodnevna« vlada¹⁴ je pokazala, da se v državi lahko shaja tudi brez Pašićevih radikalov in njihovih »prečanskih« zaveznikov (Svetozar Pribičević, Gregor Žerjav), ki so bili sinonim za popolno skorumpiranost javnega življenja v Kraljevini SHS (vidovdansko ustavo so »spravili pod streho« le s pomočjo podkupovanja poslancev muslimanskih političnih grupacij in Samostojne kmetijske stranke; ob sklenitvi t. i. Markovega protokola so pošteno opetnajstili federaliste, ki so sprva – to še posebej velja za kratkovidnega Radića – menili, da so z njim zmagali nad centralističnim »zmajem«). Toda regeneracija na novih temeljih ni bila mogoča, ker ji je nasprotoval kralj Aleksander, ki je bil tedaj še odločno velikosrbsko usmerjen. Vladar je vojnemu ministru, generalu Stevanu Hadžiću, kratko malo ukazal, naj odstopi, to pa je izzvalo padec celotnega kabineta. Davidović je kralju poslal eno najizvirnejših in najkrajših demisijskih izjav v zgodovini parlamentarizma: »Prema naređenju Vašeg veličanstva, čast mi je podneti ostavku Vlade.«¹⁵

Potem je federaliste zapustil Radić in leta 1925 sklenil sporazum s Pašićem – medtem ko je Pribičević (ki je kot prvi človek notranjega oz. prosvetnega ministrstva dolgo časa zelo grobo »zedinjeval« Jugoslovane) zaplaval v opozicijske vode. Vrtoglavi politični lupingi so postali vsakdanji. Nazadnje je kot smrtni greh grdi Pribičević pristal celo pri federalističnem programu in se iz centralističnega Pavla preobrazil v »plemenskega« Savla! Pokazalo se je, da načelna politika v Kraljevini SHS nima prihodnosti. Odločali sta zvitost in moč (vse do srede dvajsetih let so veliko vlogo igrale razne oborožene formacije in strankarske milice: prokomunistične *Proletarske akcijske čete*, *Organizacija jugoslovanskih nacionalistov*, *Srbska nacionalna organizacija*, *Hrvaška nacionalna organizacija*, »redarji« oz. »zaščita« SLS itd.). Slovenski katoliški tabor pri oblikovanju takšnih razmer ni imel omembe vrednega deleža, vendar jih je pozneje s pridom izkoriščal.

Korošec je zdaj pristal pri čisto pragmatični taktiki. Mogoče ga je označiti za brutalnega realista, ki je izgubil sleherne iluzije. Tudi intelektualni načelneži znotraj lastne stranke ga pri njegovih marsikdaj gambitnih političnih potezah niso ovirali, saj se je Izidor

¹⁴ V Srbiji je bil Davidovičev kabinet ozloglašen kot »turška vlada«, saj so v koaliciji, ki ga je podpirala, sodelovali tudi muslimani Mehmeda Spaha.

¹⁵ M. Stojadinović, *Ni rat ni pakt*, Reka, 1970, str. 185.

Cankar z izstopom iz duhovniškega poklica med pretežno še močno tradicionalistično usmerjenimi rojaki kot javna osebnost povsem onemogočil. Jasno je, da so ideološki konservativci izkoristili zmedo med »inovatorji« in so zavili na tista »lepa stara pota«: Ušeničnik je opustil svoje zanimanje za moderni svet in se vrnil k pridiganju o hierarhiji vrednot in k zagovarjanju kar najbolj »dobesednega« branja papeških okrožnic. »Gospod prelat« Kalan se je umaknil v ozadje, Jeglič pa je zdvomil o celotni prehojeni poti (iz upokojenskih let, ki jih je preživel v Stični, je po zaslugi Matije Škerbca postala znana tale njegova izjava: »Čim bolj vse premišljujem, tem bolj se izprašujem, kam smo pripeljali svoj narod ...«¹⁶). SLS je miselno okostenevala, gibanje okoli nje pa se je vse bolj cepilo. Nastajati so začele posamezne skupine (kulturniške, sindikalne), ki so »šle na svoje«, saj so si želele modernim časom ustreznih misli in dejanj.

Toda to ni imelo pomembnejšega vpliva na Koroščevo manevriranje v »veliki politiki«: potem ko se je razbil sporazum med radikalci in napol zmešanim hrvaškim prvakom Radićem, se je pokazala možnost, da bi se *velikosrbi* povezali s SLS in Jugoslovansko muslimansko organizacijo. Naš katoliški vrh je bil po vseh mogočih političnih kombinacijah pripravljen na poskus z »nenačelno koalicijo«, ki pa se je presenetljivo dobro obnesel. SLS, ki se je dotlej dolga leta medila v opoziciji, je dobila precejšnjo dejansko avtonomijo v Ljubljanski in Mariborski oblasti ter nekaj mrvic z bogato obložene mize beograjske vlade. Zdaj se ni več dalo govoriti o verigi polomov in neuspehov, kar bi bil možen – čeprav zelo enostranski – opis politične poti Koroščeve stranke od razpada zadnjega »koncentracijskega« kabineta Milenka R. Vesnića v začetku leta 1921 do sklenitve blejskega sporazuma z Veljo Vukičevićem leta 1927. Liberalci so si sicer dajali duška z zabavljanjem čez »klerikalce« in njihovo hlapčevanje velikosrbskim radikalcem, toda dejansko so bili nemočni. Lahko so samo »zafrkavali«. Prepevali so npr. sarkastično-ironično zbadljivko:

Kolo, kolo, naokolo,
lepi Ante [tj. Korošec] peva solo,
autonomija je larifari,
odoh ja u Karlove Vary,¹⁷

toda do resnično uničujoče načelne kritike svojih tekmecev in do formuliranja alternativnih rešitev se niso uspeli prikopati, saj so tudi sami prisegali na kuloarsko politično paradigmo (za razliko od katolikov je nikoli niso znali križati s populizmom!).

¹⁶ M. Škerbec, n. d., str. 98.

¹⁷ Te verze sem slišal od ljudi, ki so mladost preživljali v zlatih letih Kraljevine SHS.

Toda vsemu zabavljanju navkljub se je vodja slovenskih katolikov v Beogradu kmalu uveljavil s svojo zunajserijsko delavnostjo in učinkovitostjo. Postal je naravnost nepogrešljiv kot notranji minister. Srbi so mu nadeli posmehljivi vzdevek »pater noster«, razvpit pa je bil tudi kot »pop«. Veljal je za skoraj edino vsedrjavno politično osebnost. Njegovo razumevanje Jugoslavije kot slovenske usode je izhajalo iz zavedanja geopolitične delikatnosti alpsko-jadranskega prostora, na katerem so se križali interesi številnih velikih (in malo manj velikih) sil. Zelo kritični srbski agrarist Dragoljub Jovanović je o Korošcu npr. zapisal:

[...] držao je resore, vrlo važne za jednog katolika, i za čoveka sa granice vrlo delikatne: saobraćaj, unutrašnje poslove i prosvetu. Svuda je ispoljio sposobnost da upravlja i dao dokaz da država u njega može imati poverenja. [...] Na opšte iznenađenje, najbolji je bio u policiji. Kao pravi Jugosloven, gonio je opozicionare podjednako svuda, a ponajviše u svojoj ‚deželi‘, gde su mu najviše smetali. [...] Komuniste je stezao bez milosti, ma gde se pojavili. U njihovim redovima nikad nije bilo toliko provala, suđenja i osuda na dugačke robije kao kad je on držao unutrašnje poslove. Svoje službenike, velike i male, štitio je od svake intervencije i optužbe[...] [...] Od policije je napravio opšte-državnu i specijalizovanu ustanovu, kakva se vidi samo u totalitarnim državama. Aleksandar Ranković nije imao boljeg učitelja i prethodnika od katoličkog sveštenika, koji se u mantiji pojavljivao samo u Sloveniji.¹⁸

Dejansko je imel Korošec – poleg svojega liberalnega antipoda Gregorja Žerjava – ključno vlogo pri reševanju Jugoslavije leta 1928. Kralja Aleksandra, ki se je nekaj časa nagibal k uresničitvi velikosrbskih načrtov in je bil v mesecih pred usodnimi Račićevimi strelji v Narodni skupščini celo pripravljen na »amputacijo« zahodnih pokrajin, sta prav oba vodilna slovenska politika uspela prepričati, da je smiselno vztrajati pri neokrnjeni državi. Jetični Žerjav je vladarja opozoril, da bi moral ob zmanjšanju ozemlja monarhije abdicirati,¹⁹ Korošec pa je z energičnim vodenjem notranjega ministrstva in predsedstva vlade dokazal, kako je tudi v najtežjih razmerah jugoslovansko barko mogoče obdržati nad vodo. Pri tem še ni docela jasno, kakšno oz. kolikšno vlogo je imel vodja SLS pri »eliminaciji« strupeno zgovornega Radića. Iz spominskega zapisa Koroščevega tajnika Stanka Majcna se da slutiti, da je bil o atentatu na hrvaškega prvaka vnaprej obveščen

¹⁸ D. Jovanović, *Ljudi, ljudi ...: Medaljoni 56 umrlih savremenika*, Beograd, 1973, str. 419, 420.

¹⁹ S. Pribičević, *Diktatura kralja Aleksandra*, Zagreb, 1990, str. 72, 73.

in da ga je v imenu »višjih interesov« dopustil ...²⁰ Radića je očitno doživljal kot docela nepredvidljivega ljudskega tribuna.

Korošec je bil nedvomno državnik znatnega formata. Ni se bal imeti »kosmate vesti«. Še predobro je vedel, da nihče ne more vladati nedolžen. Značilna je njegova krilatica, ki jo je v svojih spominih ohranil Milan M. Stojadinović: »Politična vprašanja se ne rešujejo pred sodišči ...«²¹ In ko je jugoslovanski policijski uradnik Ceka Đorđević skoval načrt, da bi umorili velikobolgarskega terorista Vanča Mihajlova, je Korošec svojemu radikalnemu uslužbencu rekel:

Kao ministar unutrašnjih dela potpuno shvatam da su pokoji put i takva sredstva potrebna, ali kao svešteno lice apsolutno se ne mogu s tim složiti. Zato, molim Vas, nemojte mi više govoriti ni o kakvom ubistvu. Ne izgovarajte tu reč preda mnom! Ali mi prosto recite da za izvesne Vaše službene poslove trebate odnosnu sumu novaca, pa ću Vam je staviti na raspoloženje ne pitajući Vas više čemu ona ima da služi ...²²

* * *

Kralj Aleksander je ob koncu dvajsetih let opustil svoje velikosrbsko stališče in se prelevil v integralnega Jugoslovana. Pri tej monarhovi mišljenjski preobrazbi so igrali veliko vlogo tako notranji (ideologija državne enotnosti je bila vsem odporom navkljub še kar razširjena in prepričljiva) kot zunanji dejavniki (Srbija je bila v mnogih državah – zlasti v Nemčiji, Avstriji, na Madžarskem in v Bolgariji

²⁰ Prim. S. Majcen, *Zbrano delo IV*, Ljubljana, 1996, str. 337: »Na predvečer usodnega dne se za sprejem pri dr. Korošču prihlasi nesrečni Puniša Račić. Nikogar ni bilo več v ministrstvu razen nas treh: minister, jaz in Račić. Pogovor za zaprtimi vrati je trajal do enajstih ponoči. Ko se minister od mene poslovil/, pravi:/ ‚Nesreča bo.‘ Drugega dne nekako ob enajstih zahteva policijski komisar parlamenta telefonsko zvezo z ministrom. Dam mu jo in stopim v ministrovo sobo, ker se mi je zdelo, da minister ni čul telefonskega zvonca, zapleten v pogovor s stranko, kakor je bil. Ko se odlepi od stranke in ko mu povem, da je na telefonu policijski komisar parlamenta/, reče:/ ‚Nesreča je.‘ In bila je. Molčal sem o tem, ker nisem hotel Puniše Račića obremeniti še teže, kakor je že bil: dan ali dva pripravljati se na umor je hujši zločin, kakor če ustreliš v hipnem navalu strasti, izzvan z žalitvami, ki ne lete samo nate, temveč na ves narod. In Puniša Račić je bil patriot, črnogorski patriot. Žalitive Stjepana Radića so bile hude.« Majcen s svojim pričevanjem ni obremenil samo Račića, temveč tudi Korošca, saj je bil ta kot notranji minister najodgovornejši za red in mir v državi. Voditelj SLS je očitno vnaprej vedel, da bo prišlo do žalostnih dogodkov v Narodni skupščini, vendar jih ni niti poskušal preprečiti (morda zato, ker je slutil, da se z atentatom na Radića strinja tudi dvor).

²¹ M. M. Stojadinović, n. d., str. 263.

²² M. M. Stojadinović, n. d., str. 640. Takšno razmejitve med dolžnostjo ministra in vestjo služabnika svete cerkve je Stojadinović označil za »subtilno in naravnost genialno«.

– močno osovražena, saj jo je dobršen del javnega mnenja krivil za izbruh prve svetovne vojne). Vladarjev državni udar 6. januarja 1929 in koraki, ki so mu sledili, so nedvomno bili »na liniji« jugoslovanstva. Zato tudi ni čudno, da je Korošec ostal v vladi diktature in se je bil še pozneje – celo v času internacije v Vrnjački Banji, Tuzli in na Hvaru – pripravljen sporazumeti s krono. Resda so bili poudarki v Koroščevem in Aleksandrovem jugoslovanstvu različni, toda v misli, da ljudi od Triglava do Ohrida kljub različni preteklosti čaka enotna državno-nacionalna prihodnost, sta si bila edina. Slovenstvo je v takšni perspektivi postalo pojem regionalnega pomena. Njegova samosvojost je bila omejena na zgodovino, ki naj bi bila v doglednem času presežena.²³

V tridesetih letih so bili Korošec in katoliški prvaki okoli njega večinoma dobri *Jugoslovani*; le v času ljubljanskih punktacij so imeli »samoslovenski« zvezdni trenutek. Pozneje so se iz skrbi za usodo države celo začeli uklanjati tretjemu rajhu.²⁴ Ker so bili odločni protikomunisti, so se kljub ne preveč prijateljskemu razmerju do Nemčije znašli ne samo med zagovorniki sodelovanja s Hitlerjem, temveč tudi med tistimi, ki jim je nacistični imperij »na vrhovih in v globelih Balkana« najbolj zaupal (Korošec je v jugoslovanskem šolstvu uvedel anti-semitske ukrepe; Kulovec je zagovarjal pristop k trojnemu paktu). Toda to so že bila leta somraka. Resda je katoliški tabor izkoristil položaj, ki ga je ustvarila diktatura (javna scena je postala z razpustom strank in z ukinitvijo ustave »prazna miza«; v takšnem okolju so lahko preživela le tista gibanja, ki so imela kakšno ne povsem politično institucionalno oporo – in cerkev je bila kot nalašč za to!) ter si je v medsebojnem pririvanju pri koritu oblasti uspel zagotoviti razmeroma slasten kos pogače, vendar se je nazadnje znašel v slepi ulici. SLS je v okvirih Jugoslovanske radikalne zveze (JRZ) postala prava »frontna organizacija« brez jasne miselne usmeritve in organizacijske homogenosti. Bolj kot kaj drugega je bila politično neprofilirana manifestativna masa, ki je služila za demonstracijo veljave svojih »glavačev«. Združevala jo je osebnost prvaka oz. voditelja – dr. Antona Korošča. Na volitvah leta 1938, ki so bile v skladu z zakonodajo, podedovano iz časov osebne diktature kralja Aleksandra, javne, je tudi s pomočjo policijskega pritiska v Sloveniji dobila 78,7 odstotka oddanih glasov. To je pomenilo, da so bili v njenih okvirih dobesedno vsi in vsakršni ljudje: celo izraz gibanje je postal preozek za tolikšno množico ljudi s sto in enim interesom ...

²³ Podobni pogledi so v (V)SLS prevladovali že med prvo svetovno vojno (zlasti v krekovski struji, ki ji je pripadal tudi Korošec).

²⁴ Prim. I. Grdina, *Kaj storiti? (Prispevek k intelektualni zgodovini slovenskih tridesetih let)*, v: P. Vodopivec (ur.), *Slovenci v Evropi (O nekaterih vidikih slovenske povezanosti s sosedi in Evropo)*, Ljubljana, 2002, str. 175, 176.

Težnje, da bi iz slovenskega dela JRZ skovali organizacijo po zgledu avstrofašistične Dollfuß-Schuschniggove Domovinske fronte (vabljeni so bili tudi vzori iz Salazarjeve Portugalske in Francove Španije), niso imele dovolj časa, da bi povsem prevladale. Stanovski sistem se je le počasi oblikoval. Ideološki promotorji takšne usmeritve – zlasti *stražarji* – so bili prešibki in preveč neizkušeni, da bi uspeli »čez noč« izdelati konsistenten teoretični okvir za doseg zaželene prihodnosti, čeprav jim je Korošec puščal »proste roke« za njihove miselne ambicije in ekshibicije. Zato je bila usoda slovenskega katoliškega tabora trdno navezana na sodelovanje pri oblasti v jugoslovanski kraljevini. Korošec se je tega dobro zavedal in je v prihodnost gledal z veliko skrbjo. Vse svoje moči je namenil ohranitvi Jugoslavije. Bil je za sporazum s Hrvati – celo omogočil ga je, ker je skupaj s knezom namestnikom Pavlom uspel pahnuti nepopoljšljivega centralista Milana M. Stojadinovića s fotelja ministrskega predsednika (najbrž se je bal, da bi Hrvaška postala v Jugoslaviji nova Slovaška, ki je zadala smrtni udarec Masaryk-Beneševi republiki) –, toda pri njegovem sklepanju ni več sodeloval. Znašel se je »v mrtvem teku«; v vladi se je nazadnje držal samo še zaradi tega, ker je bil »dobro zapisan« pri Nemcih. Pomagal si je celo z najodurnejšimi spletkami (svoje tipalke je sprožil proti hrvaškim ustašem in srbskim fašistom okoli Dimitrija Ljotića!), toda za svoje rojake ni več dosegel nobene pomembnejše koncesije. Maček – sin slovenskega očeta – je Hrvatom pribojeval zelo široko avtonomijo, Dravska banovina pa je še naprej ostala priključena na »beograjske škrge« (naj nam bo na tem mestu dovoljeno evocirati slikovito oznako impulzivnega Antona Novačana). Korošec je slutil razsulo,²⁵ ki bo prišlo, vendar je umrl še pravočasno – da mu ni bilo treba gledati propada njegovega življenjskega dela. Za njegove naslednike – pravega dediča med njimi pač ni bilo! – so bili čevlji, ki jih je zapustil, odločno preveliki ...

²⁵ F. S. Finžgar, n. d., str. 419. Korošec se je tudi zavedal, da edino njegova osebnost združuje slovenski del Jugoslovanske radikalne zveze v kolikor toliko enoten »organizem«; dejal je namreč: »Držim, kar morem. Toda če se mi kaj primeri, potem razsul povsod: razpad strank, domovine in države, kaos. Poznam ljudi.«

ZUSAMMENFASSUNG

Von fünfhundert Pfarrhöfen bis zu achtundsiebzig Prozent

Die *Slowenische Volkspartei* (Slovenska ljudska stranka) hat ihre feste Position im öffentlichen Leben der Tatsache zu verdanken, daß es ihren Führern (Ivan Šusteršič, Andrej Kalan, Janez Evangelist Krek, Evgen Lampe) Ende des 19. Jahrhunderts gelungen war, das bestehende Netz der kirchlichen Institutionen (Pfarreien, Dekaneien) zu politisieren. Bis zum Zweiten Weltkrieg stellte sie eine echte politische Bewegung dar, in deren Rahmen auch kulturelle und wirtschaftliche Einrichtungen ihren Platz fanden.

Obwohl die *Slowenische Volkspartei* vor dem Ersten Weltkrieg ausgesprochen prohabsburgisch orientiert war, behielt sie auch im Rahmen Jugoslawiens ihre führende Position im slowenischen politischen Leben bei. Das war in erster Linie ein Verdienst des taktischen Vorgehens von Anton Korošec. Solange dieser die Unterstützung des geschickten »Strategen« Izidor Cankar (bis 1926) genoß, nahm die Macht der *Slowenischen Volkspartei* zu, trotz der Tatsache, daß sie die meiste Zeit in Opposition zur Belgrader Regierung stand. In ihrem Rahmen gab es Platz genug für verschiedene Ausrichtungen bzw. Präferenzen. Als später die *Slowenische Volkspartei* Bestandteil der Belgrader Regierungskoalition wurde, wurde sie viel dogmatischer und »engerziger«. Sie war durch innere Spaltungen und Zersetzungserscheinungen gekennzeichnet. Korošecs Lavieren war es zuzuschreiben, daß nach außen davon nur wenig zu bemerken war. Die Vorgänge im Zweiten Weltkrieg zeigten jedoch, daß das slowenische katholische Lager lediglich nach außen einheitlich und geschlossen war.